

Dóla Mónika

Formulaszerű nyelvhasználat és következményei a magyar mint idegen nyelv oktatásában

*“Az idiomatikus jelleg sokkal nagyobb mértékben
hatja át a nyelvet, mint azt valaha is képzeltük,
és sokkal nehezebb elkülöníteni a szintaxis
függetlenségétől, ha valóban létezik olyan
robbanásveszélyes terület,
mint az önmagában létező szintaxis.”
(Bolinger 1961: 371)*

1. Formuláris nyelvhasználat: nyelvi rutin és emlékezet

Az idegennyelv-oktatásban ma már evidencia, hogy nem elegendő erős grammatikai és lexikai alapot nyújtani a tanulóknak ahhoz, hogy képesek legyenek kiépíteni kommunikatív kompetenciájukat. A nyelv szerkezetének ismertetésén túl figyelmet kell fordítani a nyelvhasználat tanítására is. A jelen cikk arra világít rá, milyen előnyöket tartogat a magyar mint idegen nyelv beszélői számára az úgynevezett formulaszerű nyelvhasználat kutatása és az eredmények beemelése az oktatási gyakorlatba.

Az utóbbi időben a nemzetközi szakirodalom rámutatott (pl. Bates et al. 1988, Becker 1975, Coulmas 1979, Ellis 1984, Kecskes 2000, 2002, Vihman 1982, Wray 1999), hogy a sikeres kommunikáció nemcsak a nyelvtani szabályok és a lexikai egységek ismeretén, illetve azok szabad kombinációján alapul. A nyelvi szerkezetek biztos kezelése és az azokból történő legőszerű építkezés szükséges, de nem elégséges feltétele az anyanyelvihez közelítő nyelvhasználatnak. Az idegen nyelvet tanulók sokszor szembesülnek azzal a problémával, hogy egy adott beszédhelyzetben képesek grammatikailag tökéletes mondatokat alkotni, de nem rendelkeznek azzal az idiomatikus tudással, amivel az anyanyelvi beszélők, akik tudják, az adott közlést éppen milyen nyelvi formába *szokásos* önteni, *hogyan kell mondani*.

A formulaszerű nyelvhasználat (*formulaic language*) elnevezés arra utal (Wray 1999), hogy minden beszélőközösség rendelkezik egy olyan terjedelmes kifejezéstárral, amely morfémák és/vagy szavak többé-kevésbé rögzült láncolataiból áll, és amelyeket a beszélők rutin beszédhelyzetekben szokásszerűen használnak (pl. *köszönöm szépen*). Nemcsak a nyelvelsajátításra és nyelvtanulásra, hanem a felnőtt anyanyelvi beszélők nyelvhasználatra is jellemző, hogy olyan több elemből álló

morféma- vagy szósorokat használnak, amelyeket egyetlen előre szerkesztett nagy egységként tárolnak a hosszú távú memóriában, és onnan elemezetlenül mint lexikai egységet hívnak elő a használat során (pl. *Jó napot kívánok!*). Ilyenkor a kódolást és a dekódolást támogatja, hogy a rutinhelyzetekben szokásszerűen használt alakzatokat a nyelvhasználók az emlékezetükre támaszkodva egészben reprodukálják, mintsem hogy valós időben nyelvtani szabályok alapján generálnák őket, és az üres helyekre szavakat tennének be. Wray-t idézve a nyelv jelentős része „inkább formulaszerű, mint kreatív” (Wray 1999: 214; ford.: D.M.).

A magyar mint idegen nyelv oktatásának – főként a globalizálódó világ nyelvtanulási igényeit szem előtt tartva – új irányt szabhat a szociális interakció pragmatikai vizsgálata és a nyelvelsajátítás pszicholingvisztikai valóságának kutatása, amely keretben fény derülhet a magyar nyelv formulaszerű használatára, és az eredmények beilleszthetők lehetnek az oktatási gyakorlatba. A mindennapos nyelvhasználat konvencionális, szabályszerű, rutinszerűen ismétlődő jellegére és a többemű nyelvi konstrukciók valós idejű nyelvi produkcióban betöltött szerepére a nyelvtudomány több részterületén felfigyeltek már. A következő fejezetek ezeket az ismereteket tekintik át.

2. Az általános nyelvészet eredményei

A magyar nyelvű általános nyelvészet a tipikusan együtt előforduló szavak sorait az összeforrottság foka szerint a következőképpen nevezi meg:

1. többszavas lexikai egységek: *aforizmák, állandósult szókapcsolatok, frazeológiai egységek, frazeologizmusok, frazémák, helyzetmondatok, idiomatikus egységek, idiómák, klisék, közmondások, maximák, szállóigék, szólásmondások;*
2. többszavas grammatikai konstrukciók: *funkcióigés (vagy terpeszkedő) szerkezetek, jelentéstapadásos szerkezetek, kollokációk, lexikális fokozás.*

Az első csoport idiomatikus és szemantikailag, valamint formailag többé-kevésbé kötött elemei együttesen alkotják a nyelv frazeológiáját (Fedosov 2004: 214, Földes 1997, Hadrovics 1995; Szűcs 1999: 164–169, 178, 190; Tolcsvai 2000). A magyar nyelvben olyan egységek tartoznak ide, amelyek a diskurzusban tipikusan együtt előforduló szavak olyan együtteseire utalnak, amelyek valahol a szó és a mondat szintje között helyezkednek el, strukturálisan és szemantikailag stabilak, és jelentésük nem vagy csak részben vezethető le alkotórészeik jelentéséből (Földes 1997). A formális kategorizálás ugyanakkor rámutat, hogy a csoport elemei a kompozicionalitás (transzparencia) és a variabilitás (flexibilitás) különböző fokain állnak; egy kontinuum mentén helyezkednek el, melynek pontjai egymással átfedésben vannak. A formulaszerűségnek fontos ismérve lehet a fent említett két változó, de – amint Wray (1999: 215) megjegyzi – önmagukban nem szükséges és elégséges feltételei annak.

A második csoport elemei szintén tipikusan együtt használatos szavak/morfémák láncolatai, de ezek transzparenssebbek, mint az előző kifejezések: egészes jelentésük levezethető alkotórészeik jelentéséből (Balogh 2004: 15; Földes 1997; Gombocz 1997: 190; Hegedűs 2004: 247; Pinker 2000: 290; Szűcs 1999: 97; Tolcsvai 2000). Ezek azonban nem egyértelműen különíthetők el az első csoporttól. Szűcs (2000: 97) például megjegyzi, hogy a szóban forgó szerkezetek – mivel ellenállnak bizonyos formabeli módosításoknak – hasonlatosak a frazeologizmusokhoz; Balogh (2004: 15) állítása szerint a kollokációk félúton vannak az állandósult és az alkalmi szókapcsolatok között, Tolcsvai pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a frazémák egy része több formai változatot megenged (Tolcsvai 2000). Földes a kollokációk szemantikai, Crystal (1998: 138) azok szintaktikai vezéreltségére és nyelv-, illetve beszélőközösség-specifikus jellegére hívja fel a figyelmet. Az utóbbi szerző továbbá megemlíti, hogy minél gyakrabban használ bizonyos szavakat tipikusan együtt egy beszélőközösség, annál inkább idiomatikusnak érzi azt. Következésképpen azt állítja, hogy ezeket a kifejezéseket egészükben kell megtanulni (uo.).

Az általános nyelvészet tehát formai alapon kísérli meg meghatározni a nyelvi formulák fogalmát: olyan több szóból álló elemek sorozataként definiálja, amelyek gyakran együtt szerepelnek az adott nyelvben, grammatikailag és szemantikailag teljesen vagy részlegesen kötöttek – ebből a szempontból egy egységet alkotnak –, de transzparenciájuk és flexibilitásuk mértéke változó.

A formuláris nyelvhasználat a fent említett szókapcsolatok mindegyikét magában foglalja, de olyan egységekre is kiterjed, amelyek az utóbbi időben elkerülték az általános nyelvészek figyelmét (pl. *mi-t-tud-om-én, nincs-kedv-ed X-ni?, tévé-t-néz, haza-megy, példa-ul, el-ad-ó* stb.) A nyelv univerzális vonatkozásainak vizsgálata és a szintaxis primátusa az utóbbi időben háttérbe szorította a lexikonnal, illetve a szavak szintjével kapcsolatos kutatásokat, de az olyan morfológiailag erősen terhelt nyelvek esetében, mint amilyen például a magyar, a nyelvhasználat formuláris természete ismét ráirányíthatja a figyelmet a szavakra. A vizsgálódásoknak ugyanakkor arról is számot kell adniuk, mi motiválja a formulaszerű nyelvhasználatot. A következő fejezetben összefoglaljuk a pragmatika és a pszicholingvisztika területén a formuláris nyelvhasználattal kapcsolatban elért eredményeket, hogy megállapíthassuk, milyen előnyökkel jár a beszélők és a tanulók számára a szokásos nyelvhasználat ismerete és alkalmazása.

3. *Pragmatikai vonatkozások*

A pragmatikában és a szociolingvisztikában előre gyártott, konvencionálizálódott szósorokként utalnak a nyelvi formulák jelenségére, és a következő terminusokat használják: *conventionalised recurrent patterns* (konvencionálizálódott, gyakran ismétlődő minták), *lexicalised sentence stems* (lexikalizálódott mondattö-

vek), *linguistic routines* (nyelvi rutinok), *prefabs* (előre gyártott elemek), *prefabricated situation-bound utterances* (előre gyártott, beszédhelyzethez kötődő megnyilatkozások), *discourse-structuring sequences* (diskurzusszervező szósorok).

A kutatások rámutatnak, hogy a szociális interakció során az egyes beszélőközösségek különböző beszédhelyzetekben a grammatikailag lehetséges kifejezések közül bizonyos szólancokat előnyben részesítenek másokhoz képest. (Pl. *“Hozzám jössz feleségül?”*, nem pedig *“Szeretném megtudni, volna-e kedved frigyre lépni velem.* Vagy: *“Fél kiló kenyeret kérek”* – mondjuk a boltban, nem pedig *“Fél kiló kenyeret szeretnék vásárolni.”*). Hymes (1968: 126–127) nézetei szerint verbális viselkedésünk nagy része visszatérő mintákból, nyelvi rutinokból áll, melyek konvencionális jelentőséggel bírnak az egyén, a csoport és az egész kultúra számára. A Pawley–Syder (1983) által megalkotott fogalom, a lexikalizálódott mondattó (*lexicalised sentence stem*) szintén a nyelv konvencionalizálódott, kulturálisan előírt használatára utal. Definíciójuk szerint a „lexikalizálódott mondattó egy tagmondatnyi hosszúságú vagy hosszabb egység, amelynek grammatikai formája és lexikai tartalma teljesen vagy részben kötött, s melynek rögzült elemei egy kulturálisan elfogadott fogalom standard címkéjét, nyelvi terminusát alkotják” (Pawley–Syder 1983: 191; ford.: D.M.).

Austin (1962) és Searle (1975) beszédaktus-elméletének megjelenése óta a kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy a beszédaktusok nagy része (pl. rituális beszédaktusok: megszólítás, üdvözlés, búcsúzás, köszönetnyilvánítás, kérés, meghívás, bók stb.) szokásszerű jelleggel, idiomatikus vagy előírt szósorok által valósul meg (pl. Brown–Levinson 1987, Coulthard 1977, 1985, Ferguson 1976, Fraser 1990, Goffmann 1967, Grice 1975, Huszár 1994, Lakoff 1957, Szili 2004). A kutatások alátámasztják, hogy – noha ezeket a beszédszándékokat sokféle módon el lehetne érni – úgy tűnik, a beszélők egy olyan előre gyártott, nagy mértékben konvencionalizálódott kifejezéstartárral rendelkeznek, amelynek elemeit rendszeresen és tipikusan használják az egyes standardizált beszédhelyzetekben (Kecskes 2000, 2002). Kuiper (2003) nézetei szerint a memorizált frázisok, illetve a frázislexikon szerepe szerint hozzásegíti a beszélőt a szociálisan helyénvaló nyelvhasználathoz (regiszter, stílus, műfaj, szocio-kulturális tér). Wray (1999: 216) emellett azt hangsúlyozza, hogy a mind a beszélő, mind a hallgató által ismert formuláris nyelvhasználat központi funkciója az, hogy segítsen a beszélőnek gyorsabban és egyértelműen elérni kívánt interakciós szándékát, jelölje a beszélők hatalmi viszonyát, és jelezze az egyén közösséghez való tartozását vagy különállását.

A diskurzus-pragmatikai kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a klisészerű elemek egy csoportja, a diskurzusszervező szósorok (*discourse structuring sequences*) hozzájárulnak a beszélgetés, illetve a diskurzus sikeres megszervezéséhez és lefolytatásához is: jelzik a beszédlépés-váltásokat, jelölik az egyes műfajokat vagy stílus-

kat, bevonják a hallgatót a közléscserébe, felhívják figyelmét a fontos információra, megmutatják a szöveg szerkezeti elemeinek kapcsolatát, illetve mederben tartják a gondolatokat és azok verbális kifejezését (Wray, 1999: 216.)

A formuláris nyelvhasználatra vonatkozó pragmatikai és szociolingvisztikai kutatások azt igazolják, hogy a formájukban és funkciójukban rögzült, nyelvhez, kultúrához, beszédzándékhoz és beszédhelyzethez kötődő szósorok célja az interakciós szándékok elérése és diskurzus-marker szerepben a diskurzus szervezése.

A magyar nyelvre vonatkozó pragmatikai kutatások száma elenyésző. A magyar mint idegen nyelv szempontjából elengedhetetlen, hogy felmérjük, hogy az egyes beszédzándékokat milyen tipikus nyelvi formát választva érik el a beszélők az egyes beszédhelyzetekben. Hogyan kérünk segítséget? Hogyan érvelünk? Hogyan teszünk javaslatot? E nyelvi funkciók tanításakor empirikus vagy korpuszlingvisztikai kutatások nélkül az intuíciónkon kívül semmire sem támaszkodhatunk.

4. *Pszicholingvisztikai kutatások*

Noha magyar nyelvi kutatások is születtek a nyelvvesztéssel, az elsőnyelv-el-sajátítással és a mentális lexikon természetével kapcsolatban, a formuláris nyelvhasználat egyelőre kívül esik a vizsgálódások körén. A nemzetközi irodalomban a pszicholingvisták és neurolingvisták „egészesen tárolt és előhívott szósorok” című szó alatt nevezik meg a jelenséget a következő terminusok segítségével: *prefabs* (előre gyártott elemek), *ready-made frameworks* (készen előállított keretek), *units of signs* (jelek egysége), *preassembled speech* (előre összeállított beszéd), *lexical phrases* (lexikális frázisok), *listemes* (lisztémák), *multiword expressions* (többszavas kifejezések), *underanalysed forms* (alulelemzett formák), *fixed formulae* (rögzült formulák), *fused utterances* (összemosott megnyilatkozások), *gestalt utterances* (gestalt megnyilatkozások, amalgámok, tömbök).

A beszédfeldolgozás és -észlelés kapcsán, a Chomsky-féle generatív tanok ellenében vagy kiegészítéseként, több – a beszédfeldolgozással, beszédzavarokkal és a gyermeknyelvvvel foglalkozó – szerző is amellet érvel (Wray 1999: 213; Nattinger-DeCarrico 1992: 1; Pinker 2000: 252–255; Sag–Baldwin–Bond–Copestake–Flickinger 2001), hogy nem minden nyelvi formációra igaz, hogy szabályok generálásával állítjuk elő őket. Nézetük szerint léteznek olyan alakok, amelyek a deklaratív memóriában tárolódnak előre gyártott elemként. A nyelvi formulákat (idiómákat, kollokációkat, kliséket, lexikális vagy lexikalizálódott frázisokat, többszavas kifejezéseket) eszerint egészben – mint egy *nagy egységnyi szót* vagy lisztémát – tároljuk a memóriában (Pinker 2000: 24), és a beszédprodukción során egészként hívjuk onnan elő.

Ebben az értelemben a formuláris nyelvhasználat összetett szerepet játszik a felnőtt anyanyelvi beszélő beszédprodukciónjában és a megértésben. Használatával feldolgozási előnyökhöz jut mind a beszélő, mind a hallgató, mivel rövidebb utat kell be-

járniuk a produkció és a megértés során, ha a szósort egészes jelentéssel asszociált egyetlen egységként használva – mintegy bekötőúton – kikerülnek a szabály alkalmazását és analízisét. A formuláris nyelvhasználat rutinja ugyanakkor segíti az ismert és ismeretlen információ strukturálását, hiszen a beszélgető partnerek számára könnyebb a hozzáférés és a dekódolás, ha elemzetlen tömbök formájában dolgoznak az üzenet egyes részeivel: a nyelvi formulák kiemelik az új információt (Wray 1999: 215). A formuláris nyelvhasználat továbbá hozzájárul a folyamatos beszédhez, növeli a beszédsebességet, és segít megtartani a beszédporondot, hiszen olyan időnyerő elemeket biztosít a beszélő számára, mint a töltelékelemek, beszédporond-megtartó szósorok, ismétlések és egy szó helyett szereplő hosszabb kifejezések (Wray 1999: 216).

Megfigyelések szerint az afáziások (Wray 1999: 217) az egészesen tárolt, elemzetlen szósorokat felhasználják a kommunikációs képességeik és az elérni kívánt interakciós szándékaik közti szakadék áthidalására. Az egészes jelentéssel használt elemzetlen interakciós szóláncokkal a gyermekek szintén kikerülnek azokat a hiátusokat, melyek akkor jelennének meg, ha ezeket a szósorokat nyelvtani és szemantikai tudás segítségével az apró, pontos jelentések elemzésével kellene összerakniuk, nem pedig a pragmatikát és a kontextust használva egy általános jelentést tulajdonítva nekik (Wray 1999: 219–222). Egyes kutatások szerint a nyelvi formulák hozzájárulnak a gyermek nyelvelsajátításához is (Lieven et al. 1992, Peters 1985, Wray: *ibid*). A különböző mondókák és rituális kifejezések által a gyerekek másfelől szociális kötelekeket építenek környezetükkel a játék során, illetve hatalmi viszonyokat és társadalmilag illedelmes viselkedésmódokat tanulnak meg (Opie & Opie 1959: 17; Wray: *ibid*).

A pszicholingvisztikai kutatások szerint a formuláris nyelvhasználat olyan ismerős szóláncokkal operál, amelyeket egészesen tárolunk a deklaratív memóriában, és onnan holisztikusan hívunk elő a használat során: előre gyártottak, holisztikusan hozzáférhetőek, s nem képzik tárgyát valós idejű grammatikai szintézisnek vagy analízisnek. Funkciójuk szerint növelik a beszédfolyamatosságot, segítik a beszédprodukción és a feldolgozást.

A fent említett eredmények arra engednek következtetni, hogy a formuláris nyelvhasználat körébe tartozó szóláncok tanulása-tanítása igen hatékony eszköz lehet a magyar mint idegen nyelv oktatásában: nemcsak a szociális interakcióban való helyes megnyilatkozást segítheti elő, hanem hozzájárulhat a tanulók beszédfolyamatosságának növeléséhez és szövegszervező készségük fejlesztéséhez is.

5. Új szempont a nyelvoktatásban

A másodiknyelv-elsajátítással és az idegennyelv-tanulással foglalkozó szakirodalom a következő terminológiával fedi le a nyelvi formulák körét: *automatic language* (nyelvi automatizmusok), *chunks* (nyelvi panelek, tömbök), *collocations*

(kollokációk), *collocates*, *lexical phrases* (lexikális frázisok), *polywords* (többelemes szavak), *prefabs* (előre gyártott elemek).

A másodiknyelv-elsajátítással és az idegennyelv-tanulással foglalkozó alkalmazott nyelvészetben, illetve nyelvpedagógiában azért bír nagy jelentőséggel a formuláris nyelvhasználat, mivel részben ebben rejlik az anyanyelvihez hasonló nyelvi output, és mert nagyrészt ez biztosítja a szociális interakció, a feldolgozás és a diskurzusszervezés dinamikáját. Noha kevés empirikus kutatást folytattak a témában – nem is beszélve az osztálytermi keretek között tanuló felnőtt diákokról –, általános feltételezés, hogy a nyelvtanulók hatékony eszközként hasznosíthatják az előre gyártott nyelvi formulákat a nyelvtanulás során (Aguado 2002; Butler 2003; Hüttner 2001; Pienemann 2002; Simpson 2002; Tucker 2003; Warren 2003; Wood 2001, 2004).

Az angol nyelvű szakirodalom 9 éves kor alatti gyermekek másodiknyelv-elsajátítása kapcsán a következőkről számol be: a gyermekek az általuk használt nyelvi panelekkel olyan teljesítményre képesek, mely meghaladja aktuális nyelvtudásukat – társaik szósorainak szóbeli ismétlése, sőt játékos ismételtetése egyrészt a nyelvi elemzést segíti, másrészt a közösséghez való tartozást, a közösséggel való azonosulást segíti elő, illetve az interakciót támogatja (Wray 1999: 223–224.) A gyerekek kezdetben gyakorlási céllal ismételtetik az egyes paneleket anélkül, hogy teljes egészében értenék őket, mígnem kialakul egy látszólagos kompetencia, melyet folyamatos, pontos és pragmatikailag helyénvaló módon használt nyelvi formulák jellemeznek (Vihman 1982, Wray: *ibid*). Bizonyíték van rá, hogy a gyermekek esetében a nyelvi panelek segítik a nyelvelsajátítást, mert azokat bizonyos mértékben szegmentálják és variálják (behelyettesítés). A nyelvi paneleknek a feldolgozásban és a szociális interakcióban betöltött szerepe együttesen segíti nyelvelsajátításukat (Wray 1999: 224).

A tizenévesek és a felnőttek természetes nyelvelsajátításával foglalkozó kevés kutatás arra enged következtetni, hogy van kapcsolat a nyelvi panelek használata és az interakciós szándék között (Schmidt 1983, Wray 1999: 225.) Az azonban, hogy van-e fejlődés a nyelvi formuláknak a kezdetleges kommunikációt segítő szerepétől a szegmentáláson át az anyanyelvi képességek felé, tehát, hogy a nyelvi panelek segítik-e a feldolgozást és az elsajátítást, egyelőre nem nyert elég bizonyítékot (Aguado 2002, Krashen–Scarcella 1978, Wray 1999: 216). Ugyanakkor megfigyelték, hogy egyes – a célnyelvi kultúrával azonosulni nem vágyó – beszélők szándékosan kerülnek az anyanyelvi paneleket, és helyettük köztes nyelvi változatokat fejlesztenek ki; ld. a vendégmunkások által beszélt németben (Rehbein 1987, Hinnenkamp 1980, Wray: *ibid*). Kecskes (2000: 158) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi formulák elsajátítása és produkálása azért okoz gondot a nem anyanyelvi beszélőknek, mert a nyelvtanulás kezdeti szakaszában túlságosan támaszkodnak első nyelvi konceptuális bázisukra, azaz

nem rendelkeznek multikompetenciával, később pedig elérkeznek a nyelvtudás azon haladó fázisába, amikor az egyéni választás és a kulturális különbségek nagyobb szerepet játszanak a formuláris nyelv használatában, mint a pragmatikai kompetencia. Megemlíti ugyanakkor, hogy az idegen nyelvi beszélők által használt, konkrét beszédhelyzethez kötődő kifejezések alkalmazása annak jele, hogy az illető integrálódni kíván/integrálódott az új beszédközösségbe (ibid).

A nyelvi formulák osztálytermi körülmények között folyó tanulására vonatkozó korábbi írások arról számolnak be, hogy az idegen nyelvi tanulók nehezen azonosítják be és veszik birtokba a nyelvi formulákat (Pawley–Syder 1983, Wray, 1999: ibid): alulhasználják, illetve nem helyesen vagy nem ugyanazokat az alakzatokat használják, mint az anyanyelvi beszélők (Wray: ibid). A friss, 2000 utáni kutatások (Butler 2003, Hüttner 2001, Pienemann 2002, Scmitt 2004, Tucker 2003, Warren 2003, Wood 2001, 2004) azonban arra utalnak, hogy a nyelvi formulák memorizálása segíti a beszéd- és íráskészség fejlődését. Raupach (1984, idézi Wray 1999: 227) szerint az anyanyelvi beszélőkkel való érintkezés segíti a nyelvi formulák elsajátítását, Ellis (1984: 60f) pedig bizonyítékot talált arra nézve, hogy a nyelvi formulákat a diákok kezdetben – főleg az osztályteremből adódó – kommunikációs szükségleteik kielégítésére használják, majd egy későbbi fázisban szegmentálják és kombinálják őket, azaz grammatikai tudást nyernek belőlük. Ezt Myles és munkatársainak eredményei is alátámasztják (idézi Wray 1999: 227).

Wood (2001, 2004) empirikus kutatásaira és egy speciálisan a nyelvi panelek tanítására kidolgozott módszerre alapozva azt állítja, formális oktatással taníthatók a nyelvi formulák, és ennek legnagyobb előnyét a beszédfolyamatosság növelésében látja. Pienemann (2002) szintén amellett érvel, hogy a nyelvi formulák taníthatók, és hogy ezeket a nyelvtanulók nemcsak a kommunikációs szükségleteik kielégítésére használják, hanem általuk sikeresen imitálnak morfológiai konstrukciókat, amelyeket később elemeznek, beépítenek grammatikai kompetenciájukba, azaz általuk produktívabbá, kreatívabbá válik nyelvtudásuk. Kecskes (2000: 149) három kutatásra hivatkozva (Irujo 1993, Kövecses–Szabó 1996, Bouton 1994) azt állítja, hogy a nyelvi formulák tanulását segíti, ha formális keretek közt úgy foglalkozunk velük, hogy felhívjuk a figyelmet a mögöttük meghúzódó kognitív mechanizmusokra – ezáltal fejleszthetővé válhat az idegen nyelvi konceptuális bázis és vele együtt a metaforikus kompetencia.

Szeretném felhívni a figyelmet az egyetlen olyan magyar nyelvű írásra, amely a formuláris nyelvhasználat fontosságát hangsúlyozza, s 1990-ben jelent meg *A hungarológia oktatása* című folyóiratban (!). Ebben a rövid (egyetlen hivatkozást sem tartalmazó) cikkben Murvai Olga azt írja, hogy a magyar nyelvhasználat bővelkedik az olyan szóláncokban, amelyeknek elemei tipikusan együtt szerepelnek a diskurzusbán, formájukat és funkciójukat illetően stabilak, egészenletesen tárolódnak az

emlékezetben, és készen hívjuk őket elő a használat során. Murvai ezeket nyelvi automatizmusoknak, kliséknek nevezi. Javaslatára szerint nagyban segítené a külföldiek magyartanulását, ha nagyobb hangsúlyt fektetnénk az ilyen készen kapott tömbök tanítására, hogy fejlesszük a tanulók nyelvi folyamatosságát és interakciós készségét szóban és írásban. A tanulmány sajnálatos módon nem talált folytatásra a szakmában.

Noha a nyelvi formula definícióját kevésbé megfoghatóvá teszik az idegennyelvtanulással és a másodiknyelv-elsajátítással foglalkozó munkák, amennyiben a fent listázott jelenségek közti különbségeket elmosás, amikor a fogalmakat egymással definiálják, rá is világítanak a bennük rejlő hasonlóságokra. Értelmezésükben a listázott fogalmak olyan szósorokra utalnak, amelyek tipikusan együtt fordulnak elő a nyelvhasználatban; lehetnek rögzült vagy behelyettesítéseket tűrő formációk, amelyeket a nyelvhasználó előre szerkesztett, automatikusan feldolgozott egységekként, mint egyetlen szót, kezel. Funkciójuk az, hogy növeljék a beszéd folyamatosságát, szervezzék a konverzációt és az írást, az anyanyelvihez hasonló nyelvhasználatot és gondolkodást eredményezzenek, és csökkentsék a feldolgozáshoz szükséges energia-befektetést, azaz segítsék a kódolást és a dekódolást.

6. *A formuláris nyelvhasználat eseteinek azonosítása*

A fentiekben rávilágítottunk, milyen előnyökkel járhat a formuláris nyelvhasználat tanítása a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Azt is említettük, milyen kevés az erre vonatkozó kutatás a magyar szakirodalomban. Ahhoz, hogy a szakmában kutatható és tanítható legyen a formuláris nyelvhasználat, meg kell alkotni egy olyan terminust, amelynek alapján a nyelvi produkcióban azonosíthatóvá válik a fogalom. Alison Wray definíciója a következőképpen hangzik: „*a formuláris szekvencia* olyan folyamatos vagy nem folyamatos szósor, illetve jelentéssel rendelkező elemek sorozata, amely előre gyártott vagy látszólag előre gyártott, azaz a memóriában egészként tároljuk, s onnan egészként hívjuk elő a használat során, semmint hogy nyelvtanilag generálnánk vagy elemeznénk” (Wray 1999: 213; ford.: D.M.). Wray meghatározása azonban nem ad teljes képet a nyelvi formulárisnak a magyar mint idegen nyelv oktatásában releváns szempontjairól. A tanulmány a formuláris nyelvhasználat fogalmát a szakma körében könnyebben használható módon az alábbiak szerint definiálja:

A magyar mint idegen nyelv tanulásában és tanításában a formuláris nyelvhasználaton azokat a szokásszerűen használt, nyelv-, kultúra- és helyzetspecifikus – több, jelentéssel bíró elemből (legalább két morfémából vagy akár több szóból) álló – nyelvi konstrukciókat értjük, amelynek alkotórészei a diskurzusban tipikusan együtt szerepelnek. Jelentésük egészeleges, a nyelvhasználatban bizonyos beszédhelyzethez és beszédszándékhoz/beszédaktushoz kötődnek. Formailag egészben vagy részben kö-

töttek. Olyan előre szerkesztett (vagy annak tűnő) nyelvi tömbök, amelyeket a nyelvtanuló egészlegesen vesz birtokba, és hív elő, de nem vet alá valós idejű elemzésnek.

A formuláris nyelvhasználat körébe a MID-ben a következő konstrukciók tartoznak:

- a társas interakció során gyakorta együtt használt kifejezések, beszédpanelek, nyelvi rutinok, klisék, töltelékelemek
- funkcióigés szerkezetek, kollokációk, lexikális fokozás
- nyelvspecifikus diskurzus-markerek
- állandósult szókapcsolatok, szólások, közmondások, idiómák, frazeologizmusok, képes beszéd, funkcióigés szerkezetek, nyelv- és kultúraspecifikus kifejezések, kollokációk

A formuláris nyelvhasználat MID-ben betöltött szerepét a következőképpen határozzuk meg:

Funkciója szerint a formuláris nyelvhasználat úgy segíti a diákot a nyelvtanulásban és a nyelvhasználatban, hogy elemezetlen jellegénél fogva gyorsítja a feldolgozást, a beszédprodukción és a beszédsebességet, ugyanakkor hozzájárul ahhoz, hogy a tanuló szociálisan és pragmatikailag helyénvaló módon nyilatkozzon meg, gyorsan és a beszédhelyzetnek megfelelően érje el interakciós szándékát, és nagyobb mértékben valósuljon meg nyelvi akkulturációja. A formuláris nyelvhasználat elemeiben tárolt grammatikai információ továbbá segít áthidalni a kezdő tanuló nyelvi kompetenciái és az elérendő kommunikációs szándék közti szakadékot, egy későbbi szakaszban történő tudatosítás és elemzés révén ugyanakkor elősegítheti a tanuló nyelvtani kompetenciájának fejlődését.

A formuláris nyelvhasználatot a következőképpen lehet azonosítani a szóbeli nyelvi produkcióban:

A formuláris nyelvhasználat két szünet között fluensen kimondott – egy fonológiai egységet alkotó – elemek sorozata. Figyelembe kell venni a beszéd temporális változóit, főként a szünettartást (a szünet helye és hossza) és a szünetek közti folyékony beszéd mennyiségét és minőségét; több elemből álló egység, amelynek belső szerkezete elmosott nyelvtant, redukciókat tartalmazhat (pl. *asszem, nemtom, mittomén, aszongyahogy* – Wood 2004).

Fontos támpont lehet a nyelvtani jelöltség/jelöletlenség is. A formuláris nyelvhasználat olyan jelöletlen (grammatikus) szerkezeteket tartalmazhat, amelyek nem vagy jelölt (agrammatikus) formában jelentkezhetnek a nyelvi produkció egyéb részeiben (pl. *tudod* vs. **tudsz, hogy*).

Jó mutató lehet az előfordulási gyakoriság is: a formuláris nyelvhasználat bizonyos beszédhelyzetekben, az egyes beszédfunkciók kifejezésekor gyakran és tipikusan alkalmazott elemsorozatokat tartalmaz (pl. *jó napot kívánok, viszontlátásra, köszönöm, szerintem, azt hiszem, az a helyzet, hogy, attól függ, például, szóval, utána, nincs kedved*).

7. *További teendők*

A magyar nyelvvel foglalkozó kutatóknak első lépésben fel kell ismerniük a formuláris nyelvhasználat jelentőségét és azt, milyen haszonnal jár a formulák alkalmazása a beszélők számára a folyamatos beszédprodukció és a szociális interakció területén. Kutatni kell, milyen tömböket használnak gyakran és tipikusan az anyanyelvi beszélők az egyes beszédfunkciók elérésére az egyes beszédhelyzetekben. Ehhez elsődlegesen arra van szükség, hogy olyan kutatási módszereket dolgozzunk ki, amelyek képesek megbízhatóan beazonosítani és leírni a formulákat.

Második lépésben kísérleti tananyagot kell kidolgozni a fellelt nyelvi formulák tanítására. Formailag és funkcionálisan csoportosítani és graduálni kell a formális nyelvhasználat elemeit, és módszereket kell kidolgozni oktatásukra. Kutatni kell, milyen változók játszanak szerepet abban, mit miért és hogyan tanulnak a magyar mint idegen nyelv beszélői a formuláris nyelvhasználat körében (tanulási környezet, módszer, életkor, pszichológiai sajátosságok, tanulási stílus, attitűd, motiváció, a tanulás hossza és intenzitása stb.)

Az eredmények tükrében reményeink szerint beilleszthető lesz a formuláris nyelvhasználat tanulása a magyar mint idegen nyelv oktatásába, és javítani fogja a tanítás minőségét, növeli annak hatékonyságát. Annál is inkább hiszünk a magyar nyelv oktatásának ezen megközelítésében, mert a nyelvhasználat természete maga is a heterogenitás és a komplexitás felé mutat: ha a nyelv nem mindig szereti a szétélémezést és a túlszegmentálást, miért próbálnánk meg mindent a legapróbb részletekig szétbontani, feldarabolni, és onnan újraépíteni a tanítás során, amikor sok esetben hatékonyabbnak bizonyulhat a formuláris (egészleges formai és jelentéses) megközelítés?

IRODALOM

- AGUADO, Karin (2002): *Formelhafte Sequenzen und ihre Funktionen für den L2-Erwerb*. ZFAL 37
- AUSTIN, J. L. (1962): *How to Do Things with Words*. Clarendon Press, Oxford; Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- BALOGH Péter (2004): Variabilitás a kollokációk használatában. In: Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 14-17.
- BATES, E. – BRETHERTON, I. – SNYDER, L. (1988): *From first words to grammar*. Cambridge University Press, Cambridge
- BECKER, J. (1975): The phrasal lexicon. Bolt Beranek & Newman Report, no.3081, *AI Report*, no.28.
- BOLINGER, D. (1976): Meaning and memory. *Forum Linguisticum* 1, 1-14.
- BROWN, P. – LEVINSON, S.C. (1987): *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge
- BROWN, R. – HANLON, C. (1970): Derivational complexity and order of acquisition in child speech. In J.R. Hayes (ed.), *Cognition and the development of language*.: Wiley, New York 11-53.
- BUTLER, Chris (2003): *Formulaic Language Workshop*.
www.swan.ac.uk/cals/calsres/events/conf03_programme.htm, 2004.01.10.

- COULMAS, F. (1979): On the sociolinguistic relevance of routine formulae. *Journal of Pragmatics* 3., 239-266.
- COULTHARD, M. (1977, 1985): *An Introduction to Discourse Analysis*. UK, Longman Group Limited
- CRYSTAL, David (1998): *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest
- ELLIS, R. (1984): Formulaic speech in early classroom second language development. In: J. Handscombe, R.A. Orem – B.P. Taylor (ed): *On TESOL '83*. Washington DC: TESOL, 53-65.
- FEDOSZOV, Oleg (2004): Állandósult szókapcsolatok és variabilitás. In: Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 96-102.
- FERGUSON, C.A. (1976): The structure and the use of politeness formulas. *Language in Society* 5: 137-151.
- FÖLDES Csaba (1997): *Linguistisches Wörterbuch Deutsch–Ungarisch*. Generália, Szeged
- FRASER, B. (1990): Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics* 14: 219-236.
- GOFFMAN, E. (1967): *Interaction ritual: essays on face to face behaviour*. Anchor Books, Garden City, New York
- GOMBOCZ Zoltán (1997): *Jelentéstan és nyelvtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GRICE, H.P. (1975): Logic and Conversation. In: Cole–Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. Vol. 3, Speech Acts, New York: Academic Press
- HADROVICS László (1995): *Magyar frazeológia Történeti áttekintés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HEGEDŰS Rita (2004): *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- HINNENKAMP, V. (1980): The refusal of second language learning in interethnic context. In: H.Giles – W.P. Robinson – P.M. Smith (ed): 179-84.
- HUSZÁR Ágnes (1994): Az együttértés beszédaktusai. *Studia Nova* 1: 99-109.
- HÜTTNER, Julia (2001): *Formulaic Sequences in Advanced Learners' Student Papers. 2001 CALS Network Conference*. www.swan.ac.uk/cals/calsres/events/02_contents/02_Huettner.htm, 2004.01.05.
- HYMES, Dell (1968): The ethnography of speaking. In: J.A. Fishman (ed.): *Readings in the sociology of language*. The Hague: Mouton, 99-138.
- KECSKES, Istvan (2000a): Conceptual fluency and the use of situation-bound utterances in L2. *Links & Letters* 7., 145-161.
- KECSKES, Istvan – PAPP, Tünde (2000b): *Foreign Language and Mother Tongue*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- KECSKES, Istvan (2000,2002): *Situation-Bound Utterances in L1 and L2*. Berlin/New York: Mouton de Gryfer. www.albany.edu, 2004.01.09.
- KRASHEN, S. – SCARCELLA, R. (1978): On routines and patterns in language acquisition and performance. *Language Learning* 28: 283-300.
- KUIPER, Koenraad (2003): *Formulaic Performance. LOT Winter School 2003 course description*. [www.lot.let.uu.nl/Graduate Program/LotSchools/Winterschool2003/cdKuiper.htm](http://www.lot.let.uu.nl/Graduate%20Program/LotSchools/Winterschool2003/cdKuiper.htm), 2004.02.10.
- LAKOFF, R. (1957): The Logic of Politeness: Minding Your p's and q's. *Papers from the 9th Regional Meeting*, Chicago: Linguistics Society, 292-305.
- LANGACKER, R.W. (1991): *Concept, Image, and Symbol*. Berlin
- LIEVEN, E.V. – PINE, J.M. – BARNES, H.D. (1992): Individual differences in early vocabulary development: refining the referential-expressive distinction. *Journal of Child Language* 19, 287-310.
- MURVAI Olga (1990): A nyelvi automatizmusok modellálásának kérdéséhez. *A hungarológia oktatása IV/7-8*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 98-104.
- NATTINGER, J.R. – DECARRICO, J.S. (1992): *Lexical phrases and language teaching*. Oxford University Press, Oxford
- NELSON, K. (1981): Individual differences in language development: implications for development and language. *Developmental Psychology* 17/2: 170-87.
- OPIE, I. & OPIE, P. (1959): *The lore and language of school children*. Clarendon Press, Oxford

- PAWLEY, A. – SYDER, F.H. (1983). Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. *Language and Communication*. Longman, New York. 191-226.
- PETERS, A.M. (1985): Language segmentation: operating principles for the perception and analysis of language. In: D.I. Slobin (ed): *The crosslinguistic study of language acquisition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1029-1067.
- PIENEMANN, Manfred (2002): Unanalysierte Einheiten und Sprachverarbeitung im Zweitspracherwerb. *ZfAL* 37
- PINKER, Steven (2000). *Words and Rules*. London: Wiedenfeld & Nicolson
- REHBEIN, J. (1987): Multiple formulae: aspects of Turkish migrant workers' German in intercultural communication. In: K. Knapp – W:Enninger – A.Knapp-Potthoff (eds.): *Analysing intercultural communication*. Mouton, Berlin. 215-48.
- SAG, I.A. – BALDWIN, T. – BOND, F. – COPESTAKE, A. – FLICKINGER, D. (2001): *Multiword Expressions: A Pain in the Neck for Natural Language Processing*. www.lingo.stanford.edu, 2004.01.10.
- SCMITT, Norbert (ed)(2004): Formulaic Sequences. Acquisition, processing and use. *Language Learning and Language Teaching* 9
- SEARLE, J.R. (1975): A Taxonomy of Illocutionary Acts. In: K. Gunderson (ed.): *Language, Mind and Knowledge*. Minneapolis. 344-369.
- SIMPSON, Rita (2002): A corpus-based study comparing students' and professors' use of formulaic expressions. *Abstract for the 4th North American Symposium on Corpus Linguistics and Language Teaching*. www.lsa.umich.edu/eli/micase/Simpson_AAACLabstract.htm, 2004.01.05.
- SZÉKELY Gábor (2005): A lexikai fokozás általános kérdéseiről. www.c3.hu/~magyar nyelv/00-3/szekely.htm, 2005.01.15.
- SZILI Katalin (2004): Miért zöldebb a szomszéd kertje? (Leech udvariassági elveinek megnyilvánulása a magyar nyelvben). *Hungarológiai Évkönyv* 5: 244-252.
- SZÚCS Tibor (1999): *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok 4. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2000): *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest
- TUCKER, Gordon (2003): *Formulaic Language Workshop*.
www.swan.ac.uk/cals/calsres/events/conf03_programme.htm, 2004.01.15.
- VIHMAN, Marylin May (1982): Formulas in First and Second Language Acquisition. In: Obler, L.K. – Menn, L (ed): *Exceptional Language and Linguistics*. New York – London, 261-283.
- WARREN, Beatrice (2003): *Formulaic Language Workshop*.
www.swan.ac.uk/cals/calsres/events/conf03_programme.htm, 2004.01.15.
- WOOD, David (2001): In Search of Fluency: What Is It and How Can We Teach It? *Canadian Modern Language Review*, Vol. 57, No. 4.
- WOOD, David (2004). An Empirical Investigation into the Facilitating Role of Automatised Lexical Phrases in Second Language Fluency Development. *Journal of Language and Learning*, Vol. 2, No. 1
- WRAY, Alison (1999). Formulaic language in learners and native speakers. *Language Teaching* 32: 213-231.